

РОЗВИТОК ГРАФІЧНОЇ ФОРМИ ЛІТЕР ДЛЯ ПЕРЕДАЧІ ЗВУКОСПОЛУК [ЈА], [ЈЮ], [ЈЄ], [ЈІ]

У статті розглянуто фонетичний та етимологічний принципи становлення літер для передачі сполук голосних звуків з йот та схарактеризовано способи накреслення відповідних графем у різні періоди історії мови.

Ключові слова: алфавіт, літера, йотація

The article describes the phonetic and etymological principles of letters formation to transfer the combinations of vowel sound and iota It characterizes the ways of outlining the corresponding graphs in different periods of language history.

Key words: alphabet, letter, iotation

Відомо, що українська система письма, яка базується на кирилиці, походить здебільшого від грецького алфавіту через посередництво греко-візантійського уставного та частково унціального письма. В алфавітах таких систем наявні від 22 до 24 літер на позначення звуків відповідних грецькій мові, тоді як класична кирилиця містить 43 літери. Серед унікальних кирилических наявні літери на позначення сполук голосних звуків з йот, що і є предметом нашої роботи.

Дослідженням питань української абетки займалися Г. П. Півторак, В. В. Лучик, В. В. Німчук, І. І. Огієнко, М. Ю. Брайчевський. Огляд актуальних проблем писемності можна знайти також у працях Л. А. Булаховського, В. М. Русанівського, О. М. Бодянського та інших. Значної уваги питанню становлення слов'янського письма приділено у фундаментальних працях у російському мовознавстві (Л. Р. Зіндер, Л. В. Щерба, І. О. Бодуен де Куртене).

На основі матеріалу дослідження було з'ясовано, що літери для передачі звукосполук голосних з йот були створені за фонетичним принципом.

Розглянемо дві групи літер, поділених за принципом творення графем:

*VI Всеукраїнська науково-практична конференція
студентів, аспірантів і молодих учених
«МОВНИЙ ПРОСТІР СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*

- 1) літери *я, ю, є*, створені за фонетичним принципом;
- 2) літера *ї*, виокремлена за етимологічним принципом.

Початково вигляд літер *я, ю* та *є* сформований у кирилиці зразка 9 – 10 ст. Зважаючи на те, що кирилиця була укладена з урахуванням фонетичних особливостей слов'янських мов, знаки на позначення [ja], [ju], [je], зокрема, передавали на письмі характер йотації. Таким чином, звукосполука [ja] передана сполученням літер *і* та *а* (аз), що сприяло створенню лігатури (тобто, сполучення літер в один знак) ☒. Звукосполука [ju], відповідно, передана поєднанням літери *і* з літерою *ук* (кириличні графеми □, оу) на позначення звука [у] та виражена лігатурою *ю*. Звукосполука [je], аналогічно, передана сполученням літер *і* та *є* (єсть) і виражена лігатурою *ює*.

У церковно-слов'янському письмі використовувалися дві окремі літери: ☒ та *юс малий* (Λ). Таке вживання обґрунтоване тим, що з часом юс малий втратив свій фонетичний відповідник [e] і став неактуальним, проте залишився в алфавіті завдяки етимологічному принципу укладання алфавіту [1, с. 3]. Сучасного вигляду літера *я* набула внаслідок злиття форм літер ☒ й Λ та розвиткові скорописного варіанту юса малого, де дві ліві скісні лінії почали зливатися в одну, або оминали накреслення крайньої лівої лінії. Таке накреслення далі розвивається і в козацькому скорописі 17 ст., а сучасний вигляд був закріплений у гражданському шрифті 18 століття [2, с. 812].

Літери *ю* та *є* набули наближеного до сучасного вигляду уже з 13 ст. Подекуди трапляється варіант накреслення, за якого горизонтальна лінія розташовувалася зверху, утворюючи лігатуру подібну на ГО та ГЄ. У церковно-слов'янському письмі траплялися варіанти написання літери *ю* через *ук*: *ЮУ*. Проте, не зважаючи на те, що сучасна лігатура *ю* за фонетичним принципом швидше передає звукосполучення [jo], на письмі закріпилося її етимологічне накреслення *ю*. Літера *є* найбільше зберегла початкове накреслення. У сучасній графіці українська літера *є* вперше з'явилася в альманасі «Русалка Дністрова» 1837 року [2, с. 180,].

Літера *ї* належить до значно пізнішого періоду укладання абетки. Перше вживання літери *ї* у сучасному значенні зафіксовано у записках «Юго-Западного отдела Русского географического общества» у Києві, в 1875 році [2, с. 241]. Проте, графічна форма у вигляді горизонтальної лінії з двома крапками зверху існувала на значно раніших етапах кирилиці. Так, у «Букварі» Івана Федорова (1574) подано повний виклад актуального на той час алфавіту, де на місці літери *ї* з однією крапкою була літера *і* з двома крапками. Однак, форма літери не вплинула на фонетичну відповідність, і літера *і* служила для передачі звука [i].

Дослідження форми літер на позначення конкретних звуків допомагає встановити: 1) джерела впливу на українське письмо та 2) історію створення традиції письма, що відбиває характерні фонетичні особливості української мови.

Зважаючи на вищезазначене, можна дійти висновку, що літери на позначення звукосполук голосних з йот були створені шляхом поєднання наявних у кирилиці літер в лігатури, що відповідає фонетичному принципіві творення літер. Лігатури, створені за етимологічним принципом, втратили своє значення у сучасному українському алфавіті, тому що зникли фонемі для їхнього позначення.

Сучасного вигляду розглянуті літери набули внаслідок регулярних органічних змін у їхньому накресленні, що було підкріплено затвердженням правописів та шрифтів для друку книг.

Список використаних джерел

1. Огієнко І. І. Нариси з історії української мови [Електронна копія] : система українського правопису : попул.-наук. курс з іст. освітленням. – Електрон. текст. дані. — Варшава, 1927. <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9635>
2. Півторак Г. П. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.